

УДК 94 (477.8)

Олег Малярчук

РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ – ОСНОВИ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

У статті на основі широкого кола джерел й історичної літератури висвітлено розвиток енергетичної системи західного регіону Української РСР й становлення економічного потенціалу у середині ХХ ст., досягнення, тенденції, перспективи у традиційних галузях – деревообробній, нафтогазовій і хімічній промисловості.

Ключові слова: західноукраїнські області, природні ресурси, електростанції, ліс, нафта, газ, хімія, економіка.

Суспільний розвиток західноукраїнських земель майже половину століття визначався та спрямовувався комуністичною партією і радянським урядом. Для двох поколінь мешканців Західної України жовтневий переворот і пов'язані з ним “соціалістичні перетворення” внесли докорінні зміни в напрацьовані століттями життєві устої і традиції. Упродовж віків на Західній Україні сформувалися певні особливості історичного розвитку. Характерною ознакою було домінування сільського населення над міським. Малі та середні міста, що розбудовувалися і виникали в Середньовіччі, обслуговували сільськогосподарське виробництво та соляні промисли, дещо пізніше нафтовидобуток і розробку калійних солей. Радянська влада докорінно змінила сформований віками традиційний устрій в політичній, економічній, культурній сферах. На західноукраїнських землях на початку 1950-х років була завершена суцільна колективізація сільського господарства та розпочалася масштабна індустріалізація. У місцях розміщення природних ресурсів з'явилися нові міста, розбудовувалися старі. Урбанізаційний перехід, який відбувся за часів радянської влади, став логічним результатом попередніх історичних епох і в той же час знаменував якісно новий етап суспільного буття – переважання городян над мешканцями сільських місцевостей, промисловості над сільськогосподарським виробництвом.

За період незалежності України виходять такі узагальнюючі праці, як “Літопис ВАТ “Прикарпаттяобленерго”. Віхи історії. Події та люди” [1], “Українська нафтогазова наука. 1899–1999” [2], “Україна: 20 років незалежності” [3] та інші. У них коротко висвітлено історію становлення енергетики західного регіону України, основні етапи розвитку, віддано шану видатним постатям минулого, накреслено напрямки її розвитку у майбутньому.

Метою статті є охарактеризувати становлення і розвиток енергетичної системи західного регіону Української РСР, її вплив на прискорений розвиток промисловості, а також на довколишнє середовище і здоров'я людей.

Об'єкт дослідження – соціально-економічна політика радянської влади в західних областях УРСР. Предмет – позитивні і негативні наслідки процесу індустріалізації регіону.

Незважаючи на наявність численних запасів енергетичних ресурсів (нафта, газ, вугілля, гідроенергоресурси), на базі яких можна було споруджувати великі електростанції, потужність їх на Західній Україні становила всього 3 % від електростанцій всієї Польщі. Дрібні, “карликові” електростанції (970 станом на 1940 р., з яких 70 % з одиничною потужністю до 15 кВт, загальна потужність цих електроустановок відносно до всієї потужності становила всього 3,4 %) не могли забезпечити електричною енергією навіть ті нечисленні промислові

підприємства, які були. Лише три електростанції мали потужність понад 10 тис. кВт. До них належали Львівська електростанція, збудована у 1910 р. з метою забезпечення електроенергією трамвайного і комунального господарства, Бориславська для задоволення потреб нафтового району і Чернівецька. У 1952 р. розпочалося будівництво Добротвірської ДРЕС (державна районна електростанція) на базі львівсько-волинського вугілля. У 1952–1955 рр. введено в дію першу чергу – один турбогенератор потужністю 25 тис. кВт, пізніше ще низку турбогенераторів потужністю 50 і 100 тис. кВт, а в 1963 р. – 150 кВт. Добротвірська електростанція досягла потужності 550 тис. кВт – майже в шість разів більше, ніж потужність усіх електростанцій Західної України дорадянського періоду. У 1950 р. розпочалося будівництво Теремле-Ріцької ГЕС у Закарпатській області потужністю 27 тис. кВт [4, с. 74–76].

З 1962 р. в Івано-Франківській області велося будівництво Бурштинської ДРЕС проектною потужністю 1800 тис. кВт. Внаслідок самовідданої праці колективу будівельників перший енергоблок потужністю 200 тис. кВт вводився достроково в експлуатацію в 1965 р. (вперше в країні за 29 місяців). Раніше встановленого строку вводилися в експлуатацію і другий та третій енергоблоки. Прискорене введення в експлуатацію енергопотужностей на Бурштинській ДРЕС заповнило гострий дефіцит в електроенергії, що існував у Львівській, Івано-Франківській і Закарпатській областях, забезпечило стабільний відпуск електроенергії в країні РЕВ [5, арк. 55]. У відповідності з наказом Міністерства СРСР № 191/Р від 3 червня 1975 р. Бурштинська ДРЕС мала бути прийнята Державною комісією в промислову експлуатацію у наступному році [6, арк. 98].

Нарощування індустріальних потужностей, розгортання нових виробничих площ (за рахунок затоплення сіл) призводило до розвитку водоемких галузей економіки. У відповідній технічній документації щодо впровадження в експлуатацію енергоблоку найбільшої в регіоні Бурштинської ДРЕС у січні 1965 р., підрядними будівельними організаціями не планувалося проведення робіт на постійних водоочисних спорудах. При цьому тимчасові очисні споруди загальною потужністю 500 м³ на добу не забезпечували елементарних потреб у воді робітничого селища Бурштин та промислового майданчика. Навіть за таких суттєвих недоліків, зважаючи на потребу в енергосистемі, даний енергоблок у квітні 1965 р. було введено в експлуатацію, а згодом було запущено і другий. Не кращою була ситуація і на Добротвірській ДРЕС, що на Львівщині. В річному звіті за 1969 р. керівництво станції зазначало відсутність на об'єкті очисних споруд для забрудненої мазутом води. Науковець Ю. Гумен детально простежує розвиток подій: “Гальмування даної проблеми керівники станції вбачали у відсутності належних рекомендацій та технічної документації щодо будівництва очисних споруд, які не надійшли від галузевих проектних інститутів – ЛьвівТЕП та ПівденьОРДРЕС... У 1968 р. керівники ДРЕС уклали договір з Львівським політехнічним інститутом для розробки рекомендацій відведення очисних стічних вод. Кінцеві терміни закінчення цих робіт були передбачені на кінець 1971 р. Стан забрудненості водних ресурсів на даному об'єкті визначити було нереально, оскільки такого обліку тоді ще не проводилося” [7, с. 99].

У 1962–1969 рр. тривало спорудження Бурштинської ДРЕС, а також Калуської і Надвірнянської теплоелектроцентралей. Запуск енергоблоків станцій дав поштовх розвитку машинобудування західного регіону Української РСР. Із підприємств машинобудування Івано-Франківщини першим 30 квітня 1944 р. відновив свою роботу Станіславський паровозоремонтний завод, де відкрився ливарний цех. Станіславський машинобудівний завод у 1945 р. налагодив випуск запасних частин для тракторів. Коломийський завод сільськогосподарських машин виготовляв подрібнювачі грубих кормів (січкарни). Через п'ять років на підприємстві почали випускати силосорізки і соломорізки. У 1958 р.

підприємство першим у СРСР освоїло випуск грейдерних навантажувачів – машин, призначених для механізації трудомісткого навантажування на транспортні засоби гною, зеленої маси, соломи, силосу і різних сипких матеріалів. Станіславський приладобудівний завод, створений в середині 1950-х років на базі двох дрібних підприємств, які виготовляли ваги, водяні насоси і різне литво. В середині 1958 р. він налагодив випуск промислових газових ротаційних лічильників РС–100. Через рік завод освоїв виробництво потужних лічильників РС–600, а на початок 60-х – глибинних манометрів для нафтової промисловості. Тоді ж реконструйовано авторемонтний завод у Станіславі та “Нафтобурмаш” у Калуші [1, с. 70].

Швидке впровадження у виробничі процеси електроенергії забезпечило технічний прогрес у машинобудуванні. Металообробна промисловість Західної України у дорадянський період складалася з дрібних, кустарного характеру підприємств, заснованих на ручній праці. В 1937 р. у цій галузі нараховувалося 33 підприємства, серед яких 9 – з кількістю робітників до чотирьох, 14 – до дев’яти, 6 – до чотирнадцяти, 3 – до п’ятдесяти і лише на одному підприємстві працювало двісті робітників. Машини і устаткування привозили з-за кордону та з промислових районів Польщі [4, с. 84–85]. У першому післявоєнному п’ятирічному плані було поставлено завдання перетворити м. Львів у великий індустріальний центр України. У 1946 р. почали випуск продукції заводи “Львівсільмаш”, інструментальний, телеграфної апаратури. В 1948 р. став до ладу Львівський завод автонавантажувачів, а в 1950 р. – автобусний. На базі заводу вимірювальних приладів було організовано телевізорний завод, який у 1958 р. приступив до масового випуску телевізорів.

Перед машинобудівною промисловістю західноукраїнських областей стояло завдання скоротити на низці підприємств номенклатуру виробів і зосередити зусилля на випуску однорідної продукції на невеликій кількості спеціалізованих підприємств. Серед заводів, які підлягали перепрофілюванню і спеціалізації, можна вказати львівські заводи – автобусний, автонавантажувачів, механічний № 7, “Метал” (пізніше – мотовелосипедний), сільськогосподарських машин, а також Луцький авторемонтний (машинобудівний). У цих умовах першочерговим завданням було звільнення машинобудівних заводів від виробництва продукції, що не відповідала їх профілю. Луцький машинобудівний завод у 1961 р. був спеціалізований на випуску автокузовної продукції, зокрема, автолавок, авторефрижераторів і рефрижераторів-прицепів. Ця спеціалізація дала можливість упродовж 1961–1962 рр. збільшити виробництво валової продукції в 12 разів при зростанні основних фондів лише в 2 рази [4, с. 86–87]. На Станіславському приладобудівному заводі і Коломийському заводі сільськогосподарського машинобудування у 1960 р. механічний привід повністю замінили електричним. З електрифікацією технологічних процесів змінилася технологія обробки, значно скоротилася кількість операцій, зменшилися відходи виробництва.

У результаті електрифікації трудомістких процесів традиційна лісова та деревообробна промисловість західного регіону України зазнала нових підходів. Замість сокири та ручної пили, що були основними інструментами лісорубів, лісозаготівельні підприємства оснащувалися електропилами і бензопилами, пересувними електростанціями, електролебідками, навантажувальними кранами, трельовочними тракторами, лісовозними автомашинами. Лісозаготівельні підприємства з сезонних перетворились у постійнодіючі, з кадрами робітників та інженерно-технічних працівників.

З розвитком лісової промисловості швидкими темпами зростала паперова та деревообробна промисловість. Величезне значення мав побудований у 1951 р. картонно-паперовий комбінат у Жидачеві на Львівщині, на якому тоді працювало 16 % всіх робітників паперової промисловості УРСР і вироблялося 43

% продукції паперу і картону. У 1952 р. була побудована картонна фабрика у Рахові (Закарпаття), яка за потужністю дорівнювала картонній фабриці у Львові та целюлозно-паперовому комбінатові в Кохавині (Львівська область) [4, с. 128].

Найбільшими в західних областях УРСР стали деревообробні підприємства – Костопільський домобудівельний комбінат. Заново побудовані Мукачівський меблевий комбінат, Чинадіївський і Нововолинський деревообробний комбінати, Рава-Руський шпалопросочувальний завод і лижна фабрика у Львові. В декілька разів розширено потужності багатьох інших деревообробних підприємств, проведено їх укрупнення. Це в значній мірі поліпшило організацію виробництва, дало змогу підвищити використання виробничих потужностей. На основі об'єднання 35 деревообробних підприємств було утворено 13 деревообробних виробничих об'єднань. Серед них такі, як “Стрий”, “Дністер”, “Борислав”, “Львів” і багато інших. На базі декількох окремих меблевих фабрик м. Львова утворено першу в СРСР фірму “Карпати”.

Найстарішою галуззю промисловості західного регіону України, поряд з лісорозробками, вважаються нафтопромисли, започатковані в першій половині ХІХ ст. у вигляді дрібних селянських промислів. Згодом цей промисел відокремився від землеробства і перетворився у самостійну галузь промисловості й сконцентрувався довкола міст Борислав, Надвірна, Долина. Нафту видобувало 270 різноманітних фірм, а з 23 нафтопереробних заводів більш-менш нормально працювало лише 12, які здійснювали переробку відсталим способом на кубових батареях [4, с. 116]. Возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною дійсно “стало поворотним пунктом” у розвитку нафтогазової промисловості. Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбувалася хижацьке експлуатація нафтового поля у критичних масштабах. Лише в перший рік “звільнення” тут було відбудовано і здано в експлуатацію майже вісімсот свердловин. Радянською владою була створена могутня геологічна служба – Карпатський науково-дослідний інститут нафти.

У відбудовчий повоєнний період вони були відновлені і частково реконструйовані. У загальному видобутку нафти в СРСР питома вага прикарпатської нафти була незначною, але її роль у народному господарстві Української РСР надзвичайно велика. Західноукраїнський нафтогазовий район розташований на значній відстані від основних нафтових регіонів СРСР. Наявність “власних” родовищ давала змогу відмовитися від нераціонального завезення сюди нафтопродуктів.

Формування одного з найбільших нафтогазовидобувних підприємств Івано-Франківщини – Долинського розпочалося 30 серпня 1950 р. при ліквідації аварії, що сталася під час буріння розвідувальної свердловини № 1. Відкритий фонтан нафтогазового потоку підтвердив наявність глибинних нафтових структур. Тому саме ця дата вважається днем відкриття Долинського нафтового родовища. В окремих джерелах зазначається, що воно відкрите ще в 1935 р., коли із неглибоких свердловин, пробурених на землях с. Підлівче отримано незначні припливи нафти. Вона із цих свердловин за своїм складом багата на бензинові фракції і, за свідченням очевидців, під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки використовувалася як паливо. Із поступовим розбурюванням площі свердловин і збільшенням видобутку нафти була створена дільниця, яка у 1952 р. виросла до укрупненого Долинського нафтопромислу № 1. У 1957 р. на її базі створено нафтопромислове управління “Долинанафта”, перетворене у 1970 р. у нафтогазовидобувне управління (НГВУ) “Долинанафтогаз” [8, с. 168–169]. На долинському нафтопромислі в 1958 р. вперше в СРСР був запроваджений прогресивний метод видобутку нафти – однією свердловиною із двох горизонтів.

Кількість на родовищах свердловин, що діяли, зростала. Якщо на 1 травня 1957 р. їх було 27, то наприкінці 1958 р. – 50. Долинський нафтопромисел за короткий час посів перше місце в республіці, його нафта була найнижчої собівартості. Тоді ж у 1958 р. реконструйовано і розширено нафтопереробний завод у Надвірній. На ньому було введено в дію електрознесолювальну і бітумну установки, парафіновий цех, атмосферно-вакуумну установку. Використовуючи місцеву сировину, завод щороку збільшував випуск бензину, гасу, дизельного палива та інших нафтопродуктів. Із введенням в дію лінії електропередач Стрий–Івано-Франківськ–Надвірна і підключення до неї Надвірнянського нафтопереробного заводу майже у 18 разів збільшилася електроозброєність праці. Це дозволило механізувати процеси розливання і навантажування нафти, бітуму, парафіну [1, с. 69]. Згідно наказу Міннафтохімпрому СРСР від 6 квітня 1967 р. № 235 передбачалося збільшення потужності Надвірнянського НПЗ за кілька років до 5 млн т нафти в рік. При цьому збільшення потужності заводу шляхом реконструкції діючої установки з 1,1 до 2 млн т і будівництво нової потужністю 3 млн т нафти в рік [9, арк. 3]

За запасами вуглеводів найбільшим було Долинське нафтове родовище. Зростання видобутку нафти на ньому відбувалося до 1966 р. Це обумовлювалося введенням в експлуатацію нових свердловин, а також розробленням Північно-Долинського і Спаського родовищ у 1960 р., Струтинського у 1962 р. Максимального видобутку супутнього газу – 1,2 млрд м³, досягнуто у 1963 р., а нафти – 2,002 млн т – у 1966 р. [8, с. 170]. Якщо у 1963 р. в УРСР видобувалося 4713 тис. т нафти, то в Івано-Франківській – 2495 тис. т, Полтавській – 747 тис. т, Чернігівській – 667 тис. т, Сумській – 477 тис. т, Львівській – 213 тис. т, Харківській областях – 104 тис. т [10, с. 20–21].

Видобування нафти супроводжувалося одночасно з нафтовим або попутним газом. Газ – основна рушійна сила, що забезпечує потік нафти по порах і підняття її на поверхню у стовбурі фонтанних свердловин. Природний газ на Прикарпатті почали видобувати у 1923 р. на Калуському родовищі, а в 30-х роках ХХ ст. була організована переробка фракцій нафтового газу у Биткові та Ріпному. У 1946 р. виходить постанова Раднаркому СРСР про будівництво першого в Україні магістрального газопроводу “Дашава–Київ” довжиною 512 км, який було здано в експлуатацію 17 листопада 1948 р., а пізніше продовжений на Брянськ і Москву. Після здачі в експлуатацію газопроводу у Львові створюється об’єднання “Укргаз”, до складу якого входять усі експлуатаційні управління газової промисловості регіону. На базі Стрийського експлуатаційного управління організовують трест “Укргазвидобування”. Наприкінці 1950-х років налагоджено переробку відпрацьованого долинського газу на сажових заводах. Тоді ж почалося спорудження газопроводу “Косів–Чернівці” та “Надвірна–Станіслав”.

Підготовка газових ресурсів західних областей України завершилася введенням у розробку у 1956 р. потужного газового родовища Більче-Волиця, з якого було видобуто близько 40 млрд³ газу. Воно розташоване на північному сході від м. Стрий і за 8 км від Угерського газового родовища. За розмірами запасів воно виявилось найбільшим на Прикарпатті. Крім того, були відкриті такі газові родовища, як Свидницьке і Північна Медениця у Львівській області і Косівське в Івано-Франківській. У ці роки були розвідані два нових газових родовища – Рудківське і Кадобнинське з вільним дебітом свердловин від 200 до 600 тис. м³ на добу. Видобуток з прикарпатських родовищ зростав величезними темпами і у 1955 р. давав 48 % союзного газу [11, с. 20]. Станом на 1 січня 1962 р. промислові запаси природного газу західноукраїнських родовищ становили 111,2 млрд м³ [4, с. 123].

У 50-х роках ХХ ст. споруджується ціла мережа газопроводів: “Угерсько–Гнізди́чів”, “Івано-Франківськ–Угерсько”, “Більче-Волиця–Львів–Липники”, а

також “Шебелинка–Харків”, “Шебелинка–Дніпропетровськ”, “Шебелинка–Белгород” та інші. З відкриттям Шебелинського газоконденсатного родовища розпочався бурхливий розвиток газової промисловості України. Саме Шебелинка стала не лише полігоном колишнього СРСР для випробування і впровадження прогресивних методів розробки та експлуатації родовищ, а й кузницею кадрів для галузі. Виховані на Шебелинці спеціалісти займали згодом керівні посади в колишньому Харківському раднаргоспі, об’єднанні “Укрсхідгаз”, Харківському, Полтавському та Кримському газопромислових управліннях, апаратах Укргазпрому, Держнафтогазпрому СРСР, Мінгазпрому СРСР, в організаціях республік Комі, Якутія, Узбекистан, інших регіонах та у провідних наукових організаціях СРСР [11, с. 22]. До 60-х років минулого століття основним джерелом газу в Україні були газові родовища Прикарпаття, які не містили вуглеводневого конденсату. Із введенням в експлуатацію нового газоконденсатного родовища у Шебелинці виникають труднощі у підготовці газу до дальшого транспортування.

На природному газі працювали Дашавський сажовий завод, Миколаївський і Здолбунівський цементні заводи, Роздольський гірничо-хімічний і Жидачівський паперово-картонний комбінат, Львівська електростанція, підприємства цукрової, соляної та інших галузей промисловості. Широке впровадження природного газу в промисловість забезпечувало заміну дорогих і трудомістких видів палива більш дешевими. Крім того, робота кільцевих цементних печей на газу підвищувала їх продуктивність, стійкість футеровки, а внаслідок рівномірності теплового режиму і відсутності золи значно підвищувалася якість цементу. Застосування природного газу у виробництві скла підвищувало його рівень і якість. Значні переваги має газове пальне і для електростанцій. Зменшувалися питомі втрати палива на виробництво електроенергії за рахунок ліквідації втрат при зберіганні на складах, підвищувався коефіцієнт корисної дії котлів і знижувалися витрати електроенергії на власні потреби електростанцій, вивільнявся персонал, зайнятий підготовкою твердого палива для спалювання, а також на вантаженні та подачі палива і т. д. З кожним роком більших масштабів набувало використання природного газу на комунально-побутові потреби населення міст і сіл [4, с. 122–123].

Швидкі темпи розвитку нафтогазової промисловості забезпечувала техніка, що працювала на електричних приводах. Якщо раніше проходка нових свердловин за добу вимірювалася сантиметрами, то нові потужні турбінні бурові верстати дали можливість заглиблюватися на десятки метрів. Надзвичайно продуктивний турбінний спосіб буріння уможливив здавати свердловини в експлуатацію раніше визначених графіків. З року в рік збільшувалася кількість автоматики, яка приводилася в дію електрикою. Електричні двигуни повністю витіснили парові. На нафтовидобувних підприємствах тривала заміна свабового і желонкового способу видобутку глибоконасосним. На зміну примітивним способам буріння прийшли досконаліші – роторний і турбінний, алмазне долото. У свою чергу, електробур дозволили здійснювати буріння глибоких нафтових і газових свердловин у кілька разів швидше, ніж турбінним і роторним способами. Пробурені на велику глибину свердловини дозволили ввести в експлуатацію запаси нафти на глибоких горизонтах – 5 тис. м.

За роки радянської влади докорінно змінилися методи видобутку нафти. У 1962 р. у Львівському економічному районі майже 93 % нафти було видобуто найбільш ефективним фонтанним способом і близько 7 % – глибинно-насосним. Останній примітивний поршневій пристрій – сваб, за допомогою якого видобували нафту, було знято на свердловині № 452 на початку 1963 р. До встановлення на цій свердловині глибинного насосу собівартість видобутої тонни нафти становила 54,16 крб., тобто була у 18 разів дорожча від середньої собівартості прикарпатських родовищ [4, с. 119].

У 1965 р. в Івано-Франківській області видобуто 2 млн 377 тис. т нафти, а в наступному році – 2 млн 423 тис. т. Одночасно зріс видобуток природного газу. В 1965 р. видобули 2,9 млрд м³, у 1966 р. – 3,3 млрд м³. За семирічку буровики тресту “Прикарпатбурнафта” провели велику розвідувальну роботу. У результаті чого було досягнуто великого приросту запасів нафти в Долині, Биткові, Старуні, Струтені, Спасі, Бабчому, Пневі. Запаси нафти області на 1 січня 1966 р. склали 83 млн т [12, арк. 59]. У 1965 р. на Прикарпатський район припадало 46,2 %, а в 1970 р. – лише 19 % загальнореспубліканського видобутку нафти [13, с. 153]. Видобування газу в Українській РСР у 1965 р. становило 36 млрд м³, або 24 % від загальносоюзного видобутку [11, с. 43].

Родовища нафти і газу Прикарпаття розкрили нові можливості для розвитку нафтохімії. Провідне місце заслужено посів Надвірнянський НПЗ ім. 50-річчя Жовтневої соціалістичної революції. Він виробляв понад 20 видів нафтопродуктів: бензин, дизпаливо, бітуми, парафін, мазут, синтетичні жирні кислоти та інше. Колектив підприємства виступав ініціатором багатьох починань. Трудової слави добилася бригада старшого оператора атмосферно-вакуумної установки Героя соціалістичної праці Я. Осипенка. Спеціальна постанова бюро обкому партії “Про позитивний досвід роботи колективу Надвірнянського нафтопереробного заводу по розвитку наставництва” від 16 травня 1975 р. рекомендувала промисловим підприємствам переймати їх досвід [14, арк. 149–150].

У міжвоєнний період хімічна промисловість в регіоні була слабо розвинутою за винятком калійного виробництва. Малопотужні фабрики з виготовлення лаків і фарб, галенових препаратів, ультрамарину, вуглекислоти використовували привізну сировину. Незважаючи на значні лісосировинні ресурси, чисельні підприємства сухої перегонки деревини і виробництва живиці мали кустарний характер. Існувало, крім того, кілька дрібних косметичних, фармацевтичних та інших підприємств. Певного розвитку досягло виробництво калійних мінеральних добрив.

У післявоєнний період особливо зросло хімічне виробництво у Львівській області. У кілька разів збільшився випуск продукції калійної промисловості, розвинулись лісохімічна, хіміко-фармацевтична, лакофарбова галузі, збудовано сажові заводи. Особливо високими темпами розвивалися в західноукраїнських областях хімічно-гірнична промисловість, сировинною базою якої служили великі і різноманітні запаси корисних копалин: самородна сірка Придністров'я, калійно-магнієві солі Прикарпаття, алуніти і кам'яна сіль Закарпаття. Сірчана промисловість була наймолодшою галуззю гірничої хімії. Вона створена на базі Придністровського сірконосного району, розташованого на території Львівської і частково Івано-Франківської областей. Тут за короткий час споруджено Роздольський гірничо-хімічний комбінат, на якому родовище розроблялося відкритим способом. Це, у свою чергу, дало можливість досягти найвищої у країні продуктивності праці. Одним з перших споживачів сірки стане Бориславський хімічний завод, який використовуватиме її для виробництва ультрамарину. Враховуючи зростаючі потреби промисловості і сільського господарства країни в сірці, було споруджено Яворівський комбінат.

Особлива роль прикарпатських родовищ калійних солей полягала в тому, що вони були основним і майже єдиним природним джерелом для отримання цінних видів сульфатно-калійних добрив у СРСР. Потужні запаси сировини і їх безпосередня близькість до районів сільськогосподарського виробництва сприяла розвитку великої хімічної промисловості. Стебниківський калійний комбінат в 1962 р. достроково освоїв проектну потужність шахти “Нова”. Не менш успішно здійснювалося будівництво шахт і виробничих корпусів на Ново-Стебниківському калійному комбінаті.

Значні капіталовкладення у хімічну промисловість дозволили розширити і реконструювати підприємства регіону, що діяли. “Другу молодість” пережила дослідно-збагачувальна фабрика, так називали старий Калійний комбінат у м. Калущі, відомий ще за часів Польщі та Австро-Угорщини. Повністю було реконструйовано діюче обладнання, встановлено нові високопотужні агрегати – сталеві трубопроводи замінено титановими, більш стійкими до корозії. Продукція вироблялася у переобладнаних і розбудованих нових цехах. У 1965 р. стало до ладу підприємство з виробництва двоокису кремнію аеросилу. Аеросил – активний наповнювач при виробництві гуми, штучної шкіри, пластичних мас, мастил, фарб, лаків, що запобігав злежуванню мінеральних добрив тощо. У 1966 р. вступила в дію шахта ім. 50-річчя Жовтня (так “на вимогу колективу” було перейменовано калійний рудник “Ново-Голинь”). У 1967 р. почав діяти Домбровський кар’єр, на якому вперше у світовій практиці почали видобувати калійну руду (“камені родючості”) відкритим способом. У цьому ж році освоєно виробництво поліакриламідру – ефективного коагулянта, що застосовується в харчовій, гірничо-хімічній промисловості. Даний препарат широко використовується також при бурінні нафтових свердловин, очищенні питної води і промислових стоків, у текстильній та паперовій промисловості [15].

Промислові підприємства західного регіону Української РСР стрімко нарощували свої виробничі потужності завдяки електрифікації й механізації головних виробничих процесів. Це позитивно позначилося на розвитку провідних галузей промисловості Прикарпаття: нафтодобувній, нафтопереробній, газовій, машинобудівній та деревообробній. Важливу роль у розвитку хімічної промисловості Прикарпаття відігравали газобензинові заводи, на яких використовувалися попутні нафтові гази Долинського і Битківського нафтопромислів, що були основними для виробництва цінних хімічних продуктів органічного синтезу. До західноукраїнських нафтопереробних заводів відносилися заводи в Дрогобичі, які були націоналізовані зі встановленням радянської влади у вересні 1939 р. Завод “Польмін” отримав назву Дрогобицький нафтопереробний завод № 1, “Галіція” – Дрогобицький нафтопереробний завод № 2. В Українській РСР у повоєнні роки було побудовано два заводи у містах Кременчук і Лисичанськ, реконструйовано та розширено заводи у Дрогобичі, Львові (Львівський дослідний нафтомаслозавод), Надвірній, Одесі і Херсоні, що сприяло зростанню проектних потужностей із переробки нафти, обсяги якої у 1990 р. досягли 62,5 млн т на рік [16, с. 35]. На нафтопереробних заводах відбувалася докорінна реконструкція на основі електрифікації виробничих процесів. Так, застарілі кубові батареї повністю замінено прогресивнішими атмосферно-вакуумними установками. З’явилися такі нові процеси, як термічний крекінг і коксове виробництво. В нафтопереробній промисловості запроваджено бітумні, електронесолов’яльні, демультаторні, кисневі та інші установки.

Природний газ – це не тільки вигідне і зручне паливо, а також цінна сировина для хімічної промисловості. З газу можна одержати близько двох тисяч різноманітних продуктів: високоякісний спирт, першокласний бензин, ацетилен, штучний каучук, парфумерні вироби, штучні волокна, сільськогосподарські добрива та ін. На початку 1960-х років основним напрямом хімічної переробки природного газу в західних областях УРСР було використання його для виробництва сажі. Сажу споживала гумова промисловість, де її використовували як заповнювач, що надавав гумі високої міцності й еластичності. Так, автопокришки, якщо вони виробляються з одного каучуку без сажі, проходять всього 5–6 тис. км, а при додаванні сажі їх прохідність збільшувалася до 35–40 тис. км. Сажу широко використовували у лакофарбовій, поліграфічній та інших галузях промисловості. За розрахунками економістів, собівартість 1 т синтетичного аміаку з природного газу приблизно в два рази нижча від собівартості аміаку, одержаного

з вугілля або коксу. Вартість будівництва азототукового комбінату на основі природного газу окупається за один рік, а його продукція забезпечує щорічний приріст врожаю зерна на 10–12 млн ц [4, с. 124].

Упродовж 1964–1967 рр. у Львівському економічному районі було організовано виробництво азотних добрив. На базі хімічної переробки прикарпатського природного газу у Ровно споруджено великий завод азотних добрив. У 1964 р. стала до ладу дослідна установка з виробництва сульфату амонію (з вмістом азоту до 30 %) з відходів парафінового виробництва на заводах об'єднання “Дрогобичнафтопереробка”. Дослідні, а згодом промислові установки з одержання сульфату амонію з відходів основного виробництва стали споруджуватися і на інших нафтопереробних підприємствах.

Подальший розвиток лісообробної промисловості відбувся шляхом раціонального і ефективного використання деревини. Підвищення ефективності використання деревини означало зменшення норм витрат деревини на одиницю продукції, зміну структури виробів у напрямі випуску найбільш ефективних видів продукції, організацію переробки всіх ресурсів, відходів лісогазотівель і деревообробної промисловості. На підприємствах почали приділяти більше уваги вирощуванню лісів, заготівлі і переробці деревини. Низькі сорти пиломатеріалів і той ліс, який раніше йшов у відходи, почали використовувати для виробництва меблів та будівельних деталей. У Великому Бичкові, Сваляві, Перечині (Закарпатська область) і Вигоді (Івано-Франківська область) працювали найбільші на Україні підприємства лісохімічної промисловості. Вони давали 90 % лісохімічної продукції УРСР. З метою подальшого розвитку лісохімії проводилася реконструкція Перечинського, Свалявського і Вигодського лісохімізаводів із встановленням на них реторт безперервної дії, що значно підвищувало вихід продукції і дало можливість широко використовувати відходи лісопилення і лісозаготівель. На Перечинському лісохімізаводі освоєно виробництво синтетичного клею для меблевої промисловості, а в Сваляві побудовано гідролізний завод. Наступні десятиліття на напрацьованій основі розширювали масштаби промислового будівництва в західних областях Української РСР. Чисельність заводів і фабрик сягнула до сотні і більше на кожну окремо взяту західноукраїнську область.

Цікавим, на нашу думку, був історичний факт, що у 1975 р. інститут “Теплоелектропроект” виконав роботу “Співставлення варіантів розміщення АЕС у Рожнятівському пункті Івано-Франківської області і Нетишинському пункті Хмельницької області”. Висока сейсмічність Рожнятівщини ускладнювалася наявністю тектонічних зсувів і розломів земної поверхні. Порівнявши техніко-економічні показники конкурентних майданчиків, перевагу у будівництві атомної електростанції було надано Нетишину. Міненерго СРСР прийняло рішення № 80 від 17 квітня 1975 р. про будівництво АЕС потужністю 4000 МВт в Нетишинському пункті Хмельницької області замість Івано-Франківської АЕС на Рожнятівській площадці [6, арк. 39–40].

Таким чином, індустріалізація другої половини ХХ ст., в основі якої було становлення і розвиток енергетичної системи, створила могутній промисловий потенціал західного регіону України. Союзні та республіканські галузеві міністерства виступали замовниками будівництва промислових підприємств, яким органи місцевої влади надавали повне сприяння та підтримку. Поряд із населеними пунктами, закладалися нові міста і селища на територіях, що становили цінність для сировинної бази народного господарства СРСР. Першочерговими виступали інтереси країни, а не регіону, проблеми екології чи охорони здоров'я. З одного боку – промислові підприємства забезпечили роботою економічно активне населення, що вплинуло на розбудову житла, побутової інфраструктури, підтримки соціальної сфери, з іншого – завдали

руйнівного впливу природним ресурсам і здоров'ю людей. Наукові установи займалися переважно впровадженням промислово-технічних розробок, які необхідно було постійно доопрацьовувати без прогнозування кінцевих результатів їхньої діяльності на навколишнє середовище. Радянська епоха, що дедалі відходить у минуле, привертає увагу своїм напрацьованим історичним досвідом.

Список використаних джерел

1. *Літонис* ВАТ “Прикарпаттяобленерго”. Віхи історії. Події та люди / [О. Бубен, М. Головатий, К. Стоєвський, З. Федунків]. – К. : “Друкарня Діапринт”, 2005. – 292 с. 2. *Українська нафтогазова наука. 1899–1999.* / Г. Ю. Бойко, М. М. Братичак, Г. Д. Досин, В. В. Колодій, С. С. Круглов та ін. – Львів : Вільна Україна, 1999. – 80 с. 3. *Україна : 20 років незалежності* / [за ред. М. Б. Бучка, В. І. Кафарського, І. О. Андрухів, Й. М. Гаха]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2011. – 276 с. 4. *Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.)* / [Відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 290 с. 5. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 3093, арк. 95. 6. *Там само*, ф. П – 1, оп. 1, спр. 4048, арк. 135. 7. *Гумен Ю. Є.* Урбоекотологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр. : історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 264 с. 8. *Мисьович Р.* Становлення нафтогазовидобувного управління “Долинанфтогаз” / Р. Мисьович // *З історії Долини* : зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2012. – Вип. V. – С. 168–223. 9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України*, ф. 1, оп. 76, спр. 1927, арк. 44. 10. *Нефтянедобывающая и газовая промышленность СССР.* Статистический сборник, 1966. – 666 с. 11. *Історія газової промисловості України у спогадах сучасників* / [Я. С. Марчук, Б. О. Клюк, В. І. Жук]. – К. : Такі справи, 2008. – 320 с. 12. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 3070, арк. 230. 13. *Історія народного господарства Української РСР* : [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1987. – 440 с. 14. *Держархів* Івано-Франківської обл., ф. П – 1, оп. 1, спр. 4221, арк. 157. 15. *Гаврилів О. С.* Обрії нового Калуша / О. С. Гаврилів. – Ужгород : Карпати, 1976. – 71 с. 16. *Братичак М. М.* Від газолінових заводів Прикарпаття до сучасної нафтопереробної промисловості України / М. М. Братичак // *Нафтогазова галузь України.* 2013. – № 2. – С. 33–37.

Олег Малярчук

РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ – ОСНОВЫ ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНСКОЙ ССР

В статье на основе широкого круга источников и исторической литературы освещено развитие энергетической системы западного региона Украинской ССР и становления экономического потенциала в середине XX в., достижения, тенденции, перспективы в традиционных отраслях – деревообработке, нефтегазовой и химической промышленности.

Ключевые слова: западноукраинские области, природные ресурсы, электростанции, лес, нефть, газ, химия, экономика.

Oleh Malyarchuk

DEVELOPMENT OF THE ENERGY SYSTEM – BASIS OF INDUSTRIAL COMPLEX IN WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR

Article which is based on a wide range of resources and historical literature highlights the development of the energy system in western regions of Ukrainian SSR and formation of economic potential in the mid-twentieth century, achievements, trends and prospects in traditional industries – woodworking, oil and gas and chemical industries.

Key words: western regions, natural resources, power plants, wood, oil, gas, chemistry and economics.